

Oharrak zenbait arkaismoz

Joseba Andoni Lakarra

OHARRAK ZENBAIT ARKAISMOZ

JOSEBA ANDONI LAKARRA *

SARRERA

Orriotan euskara zaharraren zenbait fenomenoren exenpluak bildu ditut testu idatzietan eta herri kanten aldaeretan zehar. Ene helburua ez da izan fenomeno horiek azaltzea, beste hizkuntzeta-koekin gonbaratzea edota beren etorkiak bilatzea; xedeok guztiz interesgarriak eta are premiozkoak ere izanik, xingleago eta erraza-goetarantz zuzendu naiz oraingo honetan, fenomeno horien corpus ahalik eta osoena atontzera eta beren kronologia bilatzera, alegia; beste haietarako lagungarri izan ledin esperoaz.

Erabili ditudan aztergaiak honako hauek izan dira: 1) «X-ekin/gaz Y» (koordinaketa moeta zahar bat), 2) TO-GEN bizkaieraz eta gipuzkeraz, 3) -A pertsona izenetan eta, 4) *erloju* = «oren».

Aztertu testuak oro Hego Euskal Herrikoak dira, ezagutzen nituen 1800 baino lehenagoko guztiak. Lurralde eta denbora mugaketen arrazoiak aski garbiak iruditzen zaizkit: lurraldeari dago-kionez, Ekialdeko testuetan ez dudalako horrelako fenomenorik ezagutzen; denboraren aldetik, 1800ekoa muga arbitrarioa da bai-na onar daitekena ene aburuz. Urte horretarako Larramenditarrak jadanik nagusituak ziren baina oraindik «larramenditasuna» neur-tzeko gehiegitan erabiltzen diren «larramenditarkeriak» ez ziren mende erdi beranduago bezain hedatuak, ez gutxiago ere.

Hori alde batetik; bestetik XVIII.mendearen lehenengo 60 ur-teetako bizkaitar idazleen (Arzadun, Urkizu, Barrutia, Olaetxea, batez ere) testuak «bizkaiera zahartzat» jo behar direnetz eztabai-

(*) Lan honen egileak Eusko Jaurlaritzaren beka bat du.

datu gabe (1), ez dut lehenagoko mendearekin eten nabarmenik —batez ere lehendabiziko hiruretan— aurkitu, eta haien jarraipen gisa ikertu beharrezkoak iruditu zaizkit arkaismooi zegokienez. XVIII.mendearen azken berrogei urteetako testuetarik Agirre, Lariz, De la Quadra, Peñafiorida eta beste laburrago eta ezezagunago batzu (vide Bibliografia) aztertu ditut. Kardaberatz, Mendiburu, Ubillos eta Lizarraga kanpo uzteko, eskola jakin batetako partaide izateaz gainera beren corpusen tamaina izan dut kontutan. Bidenabar esan dezadan, ene lanaren helburua kronologikoa zenez gero dialektologiako edo estilistikoa baino gehiago, ezer gutxi erants ziezaieketela idazle horien testuetarik atera zitezkeen emaitzek erabili ditudanetarik ateratakoei.

Egin dut saio txiki bat XIX.mendeko zenbait testutan (*Peru Abarka*, Iturriagaren *Dialogos*, Laudioko 1828ko dotrina eta Iztueta-*ren Condaira*, *Dantzak* eta beste) ere, mende horretan aztergaiok ematen ziren ala ez ikusteko.

Balada testuena da, gorago esan bezala, aztertu dudana bigarren saila.

Igaro da jadanik hamarkada luze bat Koldo Mitxelenak literatura herrikoiaren —ahozkoaren— ikertzaileen eta hizkuntzalarien arteko hartuemanen urria markatu zuenetik (2) Izan ere badirudi bi talde horietako partaideen ikergaiak eta ikermetodoak aski bereziak izan direla euskal ikasketetan, beren fruituen berririk dugun lehendabiziko unetik bertatik eramane dituzten bideak bat bestearen albotik (baina gurutzatu gabe) bait zihozten; salbuespenak —Azkueren kasuan bezala inoiz garrantzitsuak izan arren— ezin dute «ekandu zahar» bezain txar hau estali.

Gainera, badirudi elkar ez ezagutze eta ez ulertze bera antzeman daitekela ahozko tradizioko literaturaren ikertzaileen eta filologoen, hots testu idatziak aztertzen eta —hitzaren esannahirik za-

(1) Dakidanez ez da berba hori mugatu ez bere ezaugarrien aldetik ez eta denborazko mugetakoenetik ere, praktikan halako *consensus* bat izan arren gutxienez 1700 baino lehenagoko testuak bertan sartzeko. Ez dago garbi, aldiz, Barrutia, Arzadun, Urkizu, Olaetxea eta besteren kasuan zer egin beharko litzatekeen.

(2) «Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos» in FLV VII (1971), 149-169.or, batez ere 163-164.etan. «Literatura popular» goragoko «tradición oral» -i dagokio hor.

balanean— azaltzen saiatzen direnen artean, nahiz eta, Mitxelenaren artikuluan ikusi bezala, elkarlana biziki interesgarria izan guztientzat.

Hor dira azken honen lekuko lan honetan zehar behin baino gehiago agertuko diren *Marijesiak*; inor ez bide da konturatu Mendebaleko hainbat herritan, eta Gernika aldean bereiziki, oraindik ahoz aho bizirik dirauten balada erlijioso honen aldaerek Hegoaldeko literatur zaharra, teatroa batez ere, aztertzean izan dezaketen garrantziaz (3). J. A. Aranak ikusi duen bezala baliteke kanta horiek erdi aroko teatroaren arrastoak izatea (4); bestalde filologoek bazuten, posibilitate hori gora behera kanta horietaz zerbait gehiago axolatzeko arrazoirik. Aranak markatu bezala Zubia-Lezamizen (5) koplak ez dira *Marijesien* aldaera zaharrago bat besterik. Baina ez dira konstatazio horretan bukatzen testu hauek aurkezten dituzten arazoak eta eskeintzen dituzten posibilitateak gure literatur bizitzaren iragana argiagotzeko (6). Ez dut uste inola ere, hemen xehetasun oroz azaltzea luzeegi egin balekit ere, Zubia hartu behar denik Mari-

(3) Beste leku batetan («Barrutiaren *Acto para la Nochebuena* eta teatro erlijioso erromanikoa» in J. A. Lakarra et alii, *Gabonetako Ikuskizuna*, Gasteiz 1983, 15-16.or.) aritu naiz «euskal teatro zahar» edota «klasikoa» deitu ohi denaren —Arestiz geroztik, bereiziki— deitura hain desegokiaz; propioki teatrotzat har dezakeguna Barrutiaren obra dugu, besteak gabon kantak edota operak dira. Alabaina, eta Azpiazuk (vide *Euskal Egunetako Itzaldijak* 192.or. eta hur.) argitaratu gogo zuen baino ez zuen obra ezagutzen ez dugun bitartean, bertan markatzen den bezala, bada beste biderik egiazko «teatro zahar» hori zer izan zitekeen nolabait antzemateko, *Marijesien* azterketa sakon batez hain zuzen ere. Ikus hurrengo oharra.

(4) J. A. ARANA, «Marijesiak» in DANTZARIAK 1979 otsaila-iraila. Antzeko zerbait pentsatzen du M. TRAPEROK (vide *La pastorada leonesa*, Fundación March 1982) gaztelarazko zenbait kantari buruz. Ez litzateke, beraz, harritzekoa lehengo teatro zahar hori kanta dramatizatutzat gorde izan balitz Espainiako (eta Rumaniako, vide Liliana Alexandrescu «Le Bethleem, un mystère paysan contemporain du nord de la Romaine» in ESTUDIOS ESCENICOS 21 (1976), 149-167, Bartzelona) zenbait lurraldetan, Euskal Herriko mendebala beren artean.

(5) Alegia, Lezamizen bitartez ezagutzen ditugun Zubiaren dotrinako koplak; testuen xehetasunetarako ikus Bibliografia.

(6) Ene iritiz ditugun datuak urriak izanik, beste literaturen alboan adibidez, oraindik agortu gabe daude eta ez da inoiz gehiago izateko itxaropena ere galdu behar Oihenarten *Art poétique* argitaratuz gero ikusi den bezala. Ez dut uste, esate baterako, Mikoleta, Larramendi eta Iztuetaren poesiazko lekukotasunak behar bezala aztertuak eta baloratuak izan direnik. Halaber oso mesedegarriak gertatuko litzazkiguke Moñinok XVI eta XVII. mendeetako gaztelaniazko poesiaz egin zituen bezalako lanak eta hemengo bertso-paperez eta Euskal Herriko inprenten historia ahalik eta zehatzena.

jesien autoretzat edo aitzin idazletzat; hiru arrazoi aurreratuko ditut hemen soilki: 1) Zubiaren (eta Lezamizen) liburuen zabalkunde eskasa; 2) *Marijesietan* agertzen diren zenbait askaismu Zubiak jadanik ez gordetzea, eta 3) Zubiaren dotrinako eta kopleta hizauntzaren artean eriden daitezkeen zenbait ezberdintasun (7).

Baina hizkuntzalaritza, literatur historia eta oratura (8) batera aipatzean hiru gauza txit ezberdinez dihardugula konturatu behar dugu, eta ez naiz hemen aztergai eta azterkizunez baina Euskal Herrian —arrazoi bategatik edo bestegatik— sail horiek erdietsi duten garapen eta graduaz ari.

Gauzak laburbeharrez sinpletuaz, hizkuntzalaritzak hemengo eta atzerritarren lan iraunkorraz lortu du nolabaiteko zientziatasunera iristea beste herrietan legez bere saileko helburu eta metodoak zehaztuaz. Aski urruti daude oraindik beste bi sailak. aldiz, egoera horretatik. Literatur historiak soilik azken urteetan eman ditu bide beretik urrats batzu baina oraindik ikerkizun (eta aldakizun) asko duelarik, gonbarazioan laburra izan arren gure letren historia.

Ahozko tradizioari dagokionez, norbaiti arraroa eta are sineste-zina egin balekio ere, oraindik ia hasigabe gaude (9). Hobekien ezagutzen dudana arlora mugatuaz ezin dugu oraindik baladaren poetika, geografia, metrika, aldakortasuna, egitura... asetzeko neurrian ikertu direnik esan; gainera, ez da balada arrunten eta tradiziozki baladen bereizketa oraindik hedatu, baladaren historiak ez dugu gai zenbaiten etorkiazko monografiaren bat eta ohar solteak baizen eta ez eta asko gehiago beste tradizioetako baladen eta guzreen arteko hartuemanaz ere.

Europa osoan aintzinatik egiten den moduan ikersail garrantzitsutzat ez ezagutzetik datorkigun egoera ilun hau ilunagotzeko arriskuan erori gabe, markatu behar da usu ez ditugula materia-

(7) Prestatzen ari naiz *Marijesiei* buruzko lan bat eta espero dut bertan xehetasun gehiagorekin tratatzea hemen aipatu baino ia ezin ditudan arazook. Urtekari honetako beste lan batetan aritzen naiz 3. puntu honetaz laburki.

(8) Unamunoren «terminacho» hura agian mereziko lukeen berba hau azken urteotan hedatzen ari da «herri literatura», «literatura folklorikoa» eta beste kontraesanen ordez, *literaturari* kontrajartzeko batez ere.

(9) Ikus «Bilketa eta ikerketen historia» in J. A. Lakarra, Koldo Biguri eta Blanka Urgell, *Euskal Baladak: antologia eta azterketa*, I, 107-150.or, batez ere 146.a eta hur.

leak ere behar bezanbat ezagutzen, ikerketak halabeharrez erren bilakatzen direlarik. Aldaera gehiegi dira oraindik artxibu eta biblioteketan argitaragabe —eta inoiz, eskuraezin— direnak; argitaratuak ere ez dira izan beti behar bezala argitaratuak (10).

Har dezagun, adibidez, *Andre Emiliaren* kasua; bere lehendabiziko aldaera ezaguna Azkuek Etxalarren bildu eta *Cancioneroan* argitaratu zuena dugu. Berak bildu aldaerarekin batera Berlingo Bibliotekan Humboldtten paperen artean aurkitutako Itsasun mende bat pasa lehenago hartutakoa ere eman zigun Azkuek; Piarres Lafittek Oihenarten *Art poétique* 1967an argitaratu —eta aurki Mitxelenak ikusi bezala— (11) testu horretan genuen beste bat, aurreko guztiak baino nahiko zaharragoa gainera. Baina ez dira testu horietara mugatzen balada honen agerraldiak; A. Donostiak badu argitaragabe bere bilduma hain garrantzitsuan Lekarotzen bertan bildutako berri bat ere. Azkenik, eta iker sail honen iraganaren erakusgarri bezala, Azkuek argitaragabe utzi zuen berak bildutako gipuzkoar aldaera oso interesgarri bat, zenik ere ohartu gabe, dakidanez (12).

Ez beza inork *Andre Emiliaren* hau kasu aparta denik pentsa, gainera; hainbat eta hainbat dira zatika edota aldaera faktizioetan baino argitaratu ez direnak, sail honen azterketak inoiz beste zein-nahi zientzi sailetakoen baino detektibeenen antz gehiago duelarik (13).

Esan gabe doa, balada (eta ahozko literatur) azterketen garapen hain urriak ez diola sailartekotasunari laguntzen, beste sailek egin

(10) Zorionez badirudi azken urteotan, 1980tik aurrera bereiziki, pairatzen duen egoera honek aldatzeko izpiren bat baduela (vide op. cit. in (9) 138-9 eta 144-5.or). Gehiegi dira oraindik, ordea, maisuen itzalean egonean irauteko prest diruditenak beste herrietan antzeko sailetan —Espainiar *Romanceroan*, adibidez— egin diren aurrerapenak eta lortu diren mailak ez bailira. Ikus ahozko tradizioaren ikertu beharraz eta oraindik azterkizun diren zenbait gaiez L. Mitxelenaren «Euskal Hizkera eta Euskal Neurkera» in EUSERA 1977, 721-733.or.

(11) Art. cit. 2.oharrean.

(12) Xehetasun gehiagotarako eta gipuzkerazko *Andre Emiliaren* argitalpenerako ikus J. A. Lakarra *et alii*, op. cit., II 67.or. eta hur. Zorigaitzez ezin izan genuen guk nahi bezain ongi tajutu testua; beranduegi ikusi genuen aldaera horren azken iturria Azkueren argitaragabeak direla. Azkuek bildu balada testu argitaragabeen edizioa prestatzen ari gara.

(13) Horrelako kasu frango ematen da 9.oharrean aipatu lekuan eta 2.liburuan argitaratzen diren baladoi egin sarreretan.

liezaizkiokeen mesedeak ordaintzeko eta bihurtzeko paradan ez bait dagoke, pairatzen duen egoera honetan asko irauin ezker, bederen (14); horren ondorioz errazena garbi izan beharko lukete gai hauetaz inolako ardurarik duenarentzat: beste sailetakoak harekin etsirik —ez bait lukete bertatik ezer esperoko— arlo intergarriagoetan saiatuko lirake.

Alabaina, beste ikasketak baino aberatsagoak eta aurreratua-
goak izanik ere, euskararen historiazkoak ez dira oraindik urrats
hori emateko, ahozko literaturazko ikerketak mezprezatzeko, alegia,
bezain aberats (15). Hainbat eta hainbat arazo dute azterkizun
ezein laguntzaile mezprezatzeko eta alboratzeko, enparauek egin
liezaieketen argia beharbada berena baino ahulagoa izan arren; ez
dugu Oihenarten «Esku batac dic'uske berzea, biec beguitarteaz»
gogoratzea besterik.

Segidan doazen orri hauek sailartekotasun honen beharra eta
interesa (16) frogatzeko asmoz idatziak dira.

(14) Eta honen ondorioak ez dira soilik teorikoak; musika erizpide
eta helburuen tiraniak bilketan, balada aldaera eskasian, izan duen eragina
ezin argiagoa da.

(15) Ohar bedi *historiaz* ari naizela eta ez *aurrehistoriaz* (hontaz vide
Mitxelena *Lenguas y Protolenguas*, Salamanca 1963); badugu *Fonética
Histórica* bat baina oraindik Chantrainen edota Lapesaren liburuen kideak
falta zaizkigu, eta *Textos Arcaicos Vascos* eta Lafonen tesia bezalakoak
ere ez dira ugari.

(16) Gure liburuaren 8.kapituluan baladaren historia aztertzean tratatu
dugu jadanik luzeago hizkuntzaren historiak baladaren diakroniarako duen
garrantzia; alderantzizkoak ez du justifikaziorik behar ene ustez. Lan
honetan tratatu ditudan lau arkaismoak ez dira zitezkeen guztiak (badira
zedin=zen, *-zu=aditz* plurala etab), noski, baina arretarik gehien merezi
izan didatenak. Metodoa gainera, beste arkaismo eta euskalkietara heda
daiteke. Bidenabar eta badaezpada, TO-GEN delakoa guztiz ezaguna (eta
arrunta) da Ekialdean eta horrexegatik, hain zuzen ere, ez digu balio hango
baladen kronologiarik eraikitzeke eta hori da —hizkuntzaren historiaren-
tzat izan dezakeen interesa gora behera— lan honen (eta baladaren geo-
grafia, egitura, poetikan... oinarrituriko besteren) helburuetarik bat.

1) X-EKIN/EGAZ Y.

Dakidanez, Koldo Mitxelena izan da egitura zahar honetaz konaturatu den lehena eta bakarra ere oraingoaz, idatziz bederen (17). Kunpli da bere *Textos Arcaicos Vascosen* amodiozko bizkaitar poesia zahar batetan komentatzean hortaz idatzi zuena hona ekartzea:

«La sorprendente construcción del v.l. (*Ene veguiacaz vioçeen artean* «entre mis ojos y mi corazón», lit. «con mis ojos entre el corazón») encuentra un paralelo preciso en una fórmula del Confiteor, antigua sin duda alguna, que nos han transmitido los catecismos vizcaínos de los siglos XVI y XVII: *Iaundone Peria gaz san Pablori* «a San Pedro y San Pablo». Mucho más tarde, en el ms. de Ochandiano, p. 5. se lee: *Zugaz nire artean*, entre tú y yo». (TAV. 123. or.) (18).

Dakusagunez, hiru exenpluotako egitura honako hau genuke: IS [I-KIN/GAZ I-DEKL. ATZ.] arruntago eta hedatuagoa den, eta zen, IS [I-DEKL.ATZ₁ ETA I-DEKL.ATZ₁.]

(17) Ez dut hortaz ezer aurkitzen Azkueren *Morfologian*; Mitxelenak ere ez du bere lan horretan aurretiko bibliografiarik ematen. Honen arazoia egitura hau duten testuak gehienak laburrak, bigarren mailako autoreenak edota berandu argitaratuak (baina gogora Iztueta) direla bide da. Alabaina 15.oharrean baieztatua sendotzen dute.

(18) XVI eta XVII.mendeetako dotrinei dagokienez markatu behar da —garrantzizkoa iruditzen bait zait beren hizkeraz sailkatzeko (gogora Azkuek Betolaza eta Kapanagaz «Evolución de la lengua vasca» EUSKERA 1935, 65.orrian dioena eta Mitxelenaren xehetasunak in «La *Doctrina Christiana* de Betolaza» BAP 1955, 89-90.or.)— delako egitura hori ez dela agertzen ez Betolazarenean (*Ni becatariau confessetan nachaco... Iandone Periarri, eta San Pablori... Onegaterren erreguetâ deusat... Iandone Periarri, eta San Pablori* in Mitxelena ibi 97.or.) ez *Viva Jesús* deritzon XVII. mendeko mendebaleko bizkaierazko dotrina anonimoa (*Ni Becatarieu Confessetan nachaco... Apostolu Santu Iandone Peri, eta Paulori... eta onegaiti erreguetâ Deuzet... Apostolu Santu Iandone Peri, eta Iuan* (sic) *San Paulori* in L. Mitxelena, «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII» BAP 1954, 94 or.); Lezamizek bere *Vida del Apóstol Santiago* (México 1699) kopiatu zituen Zubiaren *Doctrina Christiana en Basquenceren* (Donostia 1691) zatietan ez da Confiteorra ematen eta ezin jakin nola zetorren. Ezer erabakitzeke baliorik ez badu ere, ezagutzen ditugun zatietan ez da egitura horren adibiderik (ikus J. A. Arana, «Euskara dakarren XVII.mendeko liburu bat Mexican» in EUSKERA 1979). Mitxelenak dakarren perpaus hori soilik Kapanagaren dotrinan 20.orrian, eriden ahal izan dugu.

Segidan autore zaharretan eta ahozko literaturan aurkitu ditudan exenpluak jarriko ditut Mitxelenarenen osagarri (19); dena den markatu nahi dut ez dudala 1800 geroztik exhaustibotasunik bilatu eta ziur asko pasarte bat baino gehiago erantsi ahalko duela garai horretako testuak mia ditzanak (20).

a) *Arrasateko erreketaren kantan* 35.lerroan (TAV 83.or): *Gomiz Gonsalu* <c> h bertan çan, / *Beragaz Presebalen caltean* / *Joanico eta beste ascoc* / *Eudela parte bertan*. Aipatu liburuaren 87.orrian «con él (con Gómez González) teniendo allí parte... en daño de P., Joanico y otros muchos» itzultzen da; nik nahiago nuke «estaba allí G. G. en perjuicio suyo y de P. (de él con P.), teniendo parte en él J. y otros muchos».

b) XVI.mendeko Miserere baten (21) azkenengo ahapaldian honako hau irakur dezakegu: *GLORIA PATRI* / *Biz gloria Aitearekin semearentzat* / *Biz gloria espiritu santuarentzat* / *nola leenean orain eta beti*, / *sekula gustian gloria izan bidi*. Amen.

c) 1596ko *Refranes y Sentenciaseko* 246.ean: *Oguiagaz hura oragaz heroen elicatura* = «Pan con agua, mantenimiento de loco y mastín». Zehatzago bide luke «pan y agua, etc.». Cf. (j).

d) *Bretañako kantan*: (22) *Gamboarraquin* / *Oñaztarroc* conforme / *Vizcaitican vere* / *acompañacen debe*. Arestik «de acuerdo con

(19) Ziur asko aurretiaz jarri ditudan mugetan ere baliteke nik testuren bat edo gehiago ez ezagutzea; berebat adibideei dagokienez, ez bait da beti erraz erabakitzen egitura hau denentz. Horregatik soilik kasu argiak ematen saiatu naiz XIX.mendeko testuetan. Hemengo exenplu guti batzu aipatu nituen jadanik nire Barrutiaren obraren edizioan (J. A. Lakarra *et alii*, *Gabonetako Ikuskizuna* Gasteiz 1983) 320.lerroa komentatzean. Barrutiaz orain gogotan izan bedi Latxaga jaunaren argitalpen bat iragarririk dagoela (Zubikarai, «Barrutia gogoratzen» in *DEIA* 1983-X-6) eskuizkribu orijinalean oinarriturik.

(20) J. Zabaletak esaten didanez ia 20.mendera arte, *Liberalkeria pe katu dan* eta bestetan. Alde honetatik, arkaismoa izan arren bere kronologiaren laguntza txikia da ahozko testuen historiarako, egitura hori daukatez XX.mendea baino lehenagokoak direla baino ez bait digu esaten, eta hori lehen ere bagenekien beste irizpidez (egitura, hedadura...).

(21) FLV.en ere argitaratu da testu hau (grafia orijinalean) lana bukatuz geró ohartu naizenez; ortografia berriko bertsioa L. Akesolorena da, apud OLERTI 1982. Bien arteko ezberdintasunak grafiaz atetikoak direla eta FLVen, errataz, pasarte honetan hurrengo lerroa errepikatzen dela markatu beharra dago.

(22) Alfonso de Otazu, «El Cantar de Bretaña» in FLV XIX (1975), 43-70.or.; testua 44.orrian. XVII.mendeko kopietan gordetzen den poesia hau XV.aren bukaerakoa izan daiteke baina ez da segurua bere metrika («excepcional» deitzen dio Mitxelenak in *FHV*² 463-464ean) eta beste zenbait arazo dela medio, ikus *Euskal Baladak* II 28-32.or.

nosotros los oñacinos, los gamboínos desde Vizcaya también lo acompañan» itzuli zuen, eta bere antzo Patri Urkizuk. Ene ustez, hobeko genuke «Gamboínos y oñacinos conformes —beren artean zein Salinasekin— le acompañan también desde Vizcaya». Gogora bedi lehen gipuzkoarrez ari zela eta Donostian zirela ontzietaratu.

e) Mikoletaren *Modo breve para aprender la lengua vizcainan* (1653): «Peru Xauna derechan vategas vere osseyñ Alonsoen artean=«entre un hidalgo llamado *Don Pedro* y su criado Alonso» (12. fol.).

f) XVII.mendearen bukaeran bizkaitar apaiz batek gipuzkoarren kontra atera zituen bertsoetan: [XXIX]. *Vizcayagaz Motricu/noc* euquean sinistu/frances oncia eugueala/belaetaric billoztu/Marquinaco erreguearen/len deitu beartu/ce ez ango tratuaeren gu (23).

g) 1705eko gabon kanta baten 9.ahapaldian: (24) «Bere aldean omen-zeatuk/*astoarekin idia*; /oetxek biok jango zegoe/oeko lasto guztia». Marka bedi aditza pluralean konmuztadura dela kausa; honen adibide frango dira lan honetan bilduen artean.

h) Lasarteko apaiz bati 1716an ateratako irain bertsoetako 11.ahapaldian: (25) «Daga Espataq eraguin ditut Armero baten echean/Agustinacho Ybillico nais *Surequin nere gaisean*». Apaizak honela itzuli zituen auzi proba hauek: «...Andaré en perjuicio tuyo y mio».

i) *Diccionario Trilingüe* (1745) honela definitzen da *siroco*: «viento de entre Levante y mediodía=*Sortaldearequin eguardiaren* bitarteco aice bat».

(23) Vide Luis Murugarren, «Un texto arcaico más» in BAP 1980, 411 eta hur; aipamena 416.orrian. Cf. 414.orrian enetzat argiegi ez den «Onetaraco mea/da gauza importantea/agaz baicin ezin ley/goruaco armea/*estimaduaz ez admirada*/geure lango predea/bedenica erri geurea». *Billortu* argitaratu du Murugarrenek inoiz *Erdaona Bergara, orregar baliadu* —baina *geuze parteti* —bezala; testu labur hau argitaratzean egin hutsak ugariak dira: *hidalduyacun, obalengue Heibarrec: Altinezca zengati, ei custe(a)n emon, fundarian, ocasino(?)c* eta beste asko, *Acto para la Nochebuenan* (Vide L. Mitxelena «Miscelanea Filológica Vasca» FLV) eta Martin de Iturberen poesian bezala, *beatu* (=ucatu) bat faltatu gabe.

(24) Ikus M. Lekuona, «Eguberri-kanta zaarrak» in EGAN 1956, 7.or. eta hur.; testua 28.orrian. Han markatzen denez GYMNASIUMen argitaratu zen lehenago gerra aurrean, baina ez dut aurkitu ahal izan, 1.go argitalpen hori oraingoz.

(25) J. M. Satrustegik IKER 2n argitaratuak.

j) *Acto para la Nochebuenako* (1759 baino lehen) 320.lerroan: Desiertura juango naiz ni egiten penitentzia/Ene xana ta ene edana, urarekin ogia. Gogora (c).

k) *Christavaren Doctrina Aita Astete, ta beste jaquinsu batzuetatik, bere contuco aurrenzat, aterraa, ta componduzuenta (alde artaco ondo cequitenen usariora) Oyquiaco Valleco Vicario DⁿFranc^o Antonio Aguirrec. 1759ⁿ urtean delakoan (26) zorientasunen gibelean datorren «Izare edo mandire santuco oracioa»n: «...Eguin eguiguzu arren, O Jaun guciz Piedadetsua! mesede, zure eriotza, ta obiaren vitartez eramateaz Erresurreccioco gloriara, nun viciceran, eta erreinatcen dezun *Aita Jaungoicoarequin Espiritu Santuaren* batasunean: Iruroc Jaungoico bat dembora gucien demboran. Amen».*

l) 1761ean hildako Espainiako erreginaren ohoretan Liman egin ziren poesien artean (27) datozen euskarazkoen 6.ahapaldian: «*Andicuarequin emeticuac/Oydagoz leiyen sarturic*». Itzulpenean «los de aquí con los de allí» jarri arren azken argitaratzaileak —eta nahiz eta ezer gutxi aldatu esannahia— hemen ere «y» zuzenduko nuke.

m) Sebastian Gandararen *Ama Maitegarriari, Zortzicoaren* (1768) 6.ahapaldian: izan dedilla gueure/arnasa azquena/*Jesus ona-requin/Ceurorren icena* (28).

n) Francisco Xavier de Larizen 1773ko dotrinaren 5.orrian: (29) NIC siñistendet, Aita, Jangoico guciz Podoroso, *Ceruarequin, Lurraren Criatzalleagan...* = «Criador del Cielo y de la tierra» alboan daraman gaztelerazko testuan.

(26) Vide J. Urquijo, «Un catecismo vascongado de 1759», de Francisco Antonio de Aguirre in *Revue de Linguistique* 1905 XXXVIII, 249-272; 1906, XXXIX, 45-67, 102-120, 164-176. Izan zen tirada soltea ere E. Guilmoren argitaletxean 1906an baina nik soilik aldizkarikoa erabili izan dut. Aipatu pasartea 267.orrian.

(27) Ikus Guillermo Lohmann Villena, «Poesías vascas en Lima en el siglo XVIII» in *BAP* 1956, 417-422 or. Bada, Lohmannek aipatu ez arren, testu honen argitalpen zaharrago bat ere —grafia modernotuaz eta erratekin— *EUSKAL-ERRIA* 1883, 272.or. eta hur., A. Aranak prestatua.

(28) J. A. Aranari zor diot argitaratzeko asmoa duen eskuizkribu honen fotokopia.

(29) Francisco Xavier de Lariz, *Cristau dotrinaren explicacioa, aur-enzat eta andi-enzat...* *Explicación de la doctrina cristiana para niños y adultos...*, Madrid 1757. 1773ko 2. argitalpen «handitu eta hobetua» erabili dut Vinsonez gezoz inork ez bait du i.koaren alerik aurkitu edota bere berririk eman. Cf. 45.orriko exenplua; jadanik fosildurik bide zegoen.

o) Fr. Nicolás Manuel de la Quadra Montaña y Villalon-en *Exercicio santo de ayudar a bien morir, compuesto y sacado de AA. que aquí se citan por...* (30) en bitan agertzen da:

—56.orrian: Alegrija gustijen causa, damotibu gra-/ [56] cioso, Justicija eguijascoen espillu ederra, Zeugan daucat esperanza andija, alegraduco deustazuzala seculaco, neure Vijotz, da arimia, eta eguingo dozus-zala baqueac, *neugaz justicija divinoaren* artian, vada...

—61.orrian: ...bada, ez Zeuc, ez arec, eztaquizube desprecietan vijotz damuz, da humildadez dagoana, eguin biardozus santu baquetzuba *oneicaz neure* artian baqueac, bada Zara ain enzun andicoa Ceruban; ea baliya bequit ceure bitarteco poderosa.

XIX.mendera igaroaz, ez dut egitura honen exenplurik idoro Mogelen *Peru Abarkan* ez Añibarroren *Escu Liburuan*, ez eta «Laudiyoco abade jaunen encarguz eta costuz» Bilbon 1828an argitaratu zen dotrinan ere. Bizkaieraz usadio hau ia desagertua bide zen garai hartarako bilatu dudan exenplu bakarra zera bait da:

p) Prai Bartolomenen *Euskal Errijetaco* (170.orrian) ¿Jaungoicucac bere echia zaintuteco esleidu dituban guizonac? ¿*Pecatarijagaz Jaungoicuaaren arteco* Baqueguinac? eta *arteren* aurretik bait doa De la Quadraren bietan eta beste hainbat eta hainbat kasutan bezala.

Oso bizirik zirauen, ordea, gipuzkeraz. Proba-corpus bezala, eta 1800etik aurrerako agerraldi guztiak biltzeko asmorik ez nuenez gero, Iturriagaren elkarrizketak eta Iztuetaren *Guipuzcoaco Dantza Gogoangarriak* hartu nituen lehenengo batetan; aitzitik, azken honetako emaitzen ugaria —espero nuen baino askoz handiagoa— ikusirik *Condaira* eta Garmendiak argitaratutakoak miatu ditut, emaitza ezin aberatsagoekin.

q) Iturriagaren *Dialogosetan* 82.orrian: (31) «Guria eguitemo toquiak egon bear du *ifarraldearequin sartaldearen artean* = «el local para hacer la manteca debe estar hacia el noroeste»; op cit. 95.orrian «Iru urteraño etzayo umeric arrerazo bear beyari. *Garagarrillarequin Uztaillaren artean* da onetaraco demboraric onena bei bat bes-

(30) Bertan ez jarri arren urterik 1784koa da, bere beste liburuan (vide Bibliografia) fetxa horretan 72 urte zituela bait dio, *Exercicio...* honetan ematen dituenak, hain zuzen ere.

(31) Hordagoko facsimilaren arabera aipatzen dugu.

teric ez duenarentzat = «No es menester cubrir la vaca hasta que tenga tres años. El tiempo más a propósito para ello es entre Junio y Julio para el que no tiene más que una vaca».

Garmendiaren liburuan agertzen den Iztuetari zuzendutako gutun batetan: «Julio 19 martes. Nere adizquidea: gaur goibel dago, eta ezbadu euriric eguiten eta chit arqitcera eta berotcen On Manuelequin Oriamendin izango da *lauterdiarequin bosten bibitarcean* (sic) berroren adizquide Agustin» (32).

Dudarik gabe, Iztueta da gure corpuseko autorerik emankorrena egitura honen ehun exenplutik gora, ehunda hamaika zehazkiago, aurkitu bait ditut bere *Condaira*, *Dantza* eta beste idazlan laburra-goetan. Beren osoan emateko lekurik ez dudanez gero agertzen diren orriaren eta lerroaren zenbakia emango ditut soil soilik: (33).

r) *Guipuzcoaco Dantza Gogoangarriak*: 42-33, 52-14, 56-18, 62-15, 66-10, 74-13, 78-15, 84-31, 100-11, 102-5, 114-5, 114-19, 116-12, 132-16, 136-1, 138-2, 140-7, 142 eta 144, 152-30, 152-35, 154-6, 156-29, 156-30, 174-19, 204-1, 204-2, 218-34, 222-31, 230-14, 256-9, 314-29, 318-14, 320-20, 322-20, 322-27, 336-28, 352-5, 354-20, 360-1, 362-21, 364-23, 366-31.

s) *Guipuzcoaco Condaira*: IX-21, 2-26, 12-2, 38-1, 59-4, 111-6, 120-14, 137-25, 148-22, 152-3, 152-22, 159-8, 166-6, 166-24, 179-15, 185-26, 189-8, 189-17, 189-24, 190-15, 201-26, 208-9, 208-18, 221-2, 222-5, 229-17, 235-11, 245-7, 261-15, 267-19, 270-27, 273-39, 276-24, 282-24, 282-28, 295-15, 307-18, 312-18, 315-23, 317-14, 321-15, 326-11, 345-3, 358-2, 360-23, 368-29, 373-8, 377-10, 382-5, 382-22, 383-11, 392-21, 398-2, 404-2, 421-15, 451-26, 460-6, 461-13, 461-16, 469-23, 494-10, 523-9, 523-37, 523 eta 524, 524-20.

t) Jose Garmendiak argitara eman zituen Iztuetaren lan argitaragabeen artean: —Carmentarren loreac dirade/Santu andien nabardadeac/Lenguerial, Done igarleac/Doncilla garbi ta confesore;/ Aita garbi ta confesore:/ *Aita santuaquin*, *iracastle* Zure mendia ce-rutzen dutela (59.orrian); —*Barbero Jaunarequin/Don Jose Galoai/Basaquerra citzaien/Oñetan erori...* (61.orrian), Cf. *Don Jose Galo*

(32) J. Garmendia, *Inéditos de Iztueta*, Bilbo 1968; (sic) a Garmendiarena.

(33) *Condairarako* LGEVko facsimila erabili dut; *Dantzetarako* editorial berean A. Onaindiaren itzulpenarekin agertua.

eta *Barberoa* hurrengo orrian; —Ormaizteguico erreca charra/Ta Azpetico ibaya/Cer uste dezu artzen diciela/*Ur arreaquin dobloya* (70.orrian); —Orain para bear ditut amasei berso berri/*Nere bu-ruarequin dama gazte bati* (85.orrian) (34).

Egitura honen ale gehiago aurkituko bide da hemen erabili ez ditudan XIX. mendeko autore berriagoetan; beste aldi batetarako utziaz beren bilketa jarraian ahozko literaturatiko exenpluak emango ditut.

Honako hauek irakurtzen dira Azkueren *Cancioneroan* (35).

1) 135.zban «*Oi bart*» kantan: *Oi bart! Oi bart! /usapal bi ta eper bat/ yanaritzat, yanaritzat/iru atxorekin amabost agurek...* Folkloreleriak zioenez. «*Esta canción Oi bart está compuesta de la versión de Maria Josefa Urionabarrenetxea, de Zenarruza (B), y de la de Toribio Iriondo, de Elgoibar (G)*». Aldaera faktizioa izaki ezin jakin egitura agertzen den ahapaldia herri batetako ala bestekoa zen; nolanahi ere ia segurutzat jo daiteke (Cf. 375.zban gertatua) ez dela «folkloreleriaren musa» aberatsegiak sortutako haietarikoa.

2) 236.zban «*Ondarrabia*» izenekoaren azken ahapaldian: «*Ni mutil pobrea banintzan ere/zu okin baten alaba; ogi berotan jango genduen/zurekin neure kabala*». Zumaian Francisca Erkiziari hartua eta 879.zban errepikatua. *kabalari* buruz Azkuek «*dijo tal vez por kaudala*» dakar.

3) 375.zban agertzen den Etxalarren bilduriko Andre Emilia-ren testuko 3.ahapaldian «*Neure alaba Miarrez/zer dun orrela nigarrez?/Ire yauntziak eginik tziauden/urregorritz eta zilarrez*» irakurtzen bada ere ohar batetan aitortzen denez, azkenengo lerroan *urrearekin zilarrez* abestu zuen berriemaileak.

4) 394.zb.ko balada arruntaren 2.ahapaldian irakur daiteke: «*Juan Martin de Aborreta/da Erroko semea/aitaren seme maitea./Gizonak eztezala desira/nik izan dudan suertea:/galdurikan utzi*

(34) Argitaratzaileak 169.orrian dioenez bi euskal idazle on arteko euskarazko gutunak 1838 baino lehenagokoak dira, hortik aurrerako guztiak gazteleraz bait daude.

(35) Bilbon 1968an egin 2. argitalpen facsimilaz aipatzen dut.

ditut/*lau aurrekin andrea.*/Neke da erremediatzea! Paz Salaburu Elizondatarrari bildu zion kanta hau Azkuek, bere *Cancioneroko* beste hainbat bezala. Marka, berriz, aditza pluralean.

5) «Ezpondan badire bortz emazte/iru zagar eta bi gazte;/aza landatzen pasatu dituzte/ *aste batekin bortz ilebete...*» irakurtzen dugu Azpilkueta (Baztanen) bilduriko 501.zb.ko (681-2.or.) kantan.

6) 604.zb.an honako kanta bizkaitar datugabe hau dugu: «Ama, gauzori gaitik/ez egin negarrik,/ezteutsudala emongo/errementaririk./Errementari baino oba da zesteru/*lepoa bete ailaragaz/altzo bete diru*».

7) Josefa Orejari Baraibarren (Larraunen) bildutako 754.zb.ko balada erlijiosoko 7.ahapaldia honako hau dugu: «Onekin pasa bear det nik eriotzea,/Eriotzearekin *pasio luzea*».

8) 797.zb.ko Oskozko Justa Goldarazenari bildutako kantaren 1.ko ahapaldian: «Trinidatea dago/Ergako lurrian,/zerutikan jextirik/an aitz baten gainean/fedea, fedea!/*zeruarekin lurraren/bai kreadorea*». Cf. supra Lariz.

9) Aezkoako Abaurregaingo Filomena Legazi bildutako *Ama Birjinaren* (813.zb.a) 32.eta hurrengo lerroetan: «Judeo krudel traidore oiek/eman ziraten edari,/edaria dolorea/*ozpinarekin gedarra...*». Cf. (11).

10) 820.kantako 7.ahapaldian: «Denborarekin ura izanen da/ermita kuriooa/*ermita kuriosoarekin/komentu poderoso*a». (35 bis).

11) ibid 11.ahapaldian: «Iturri atan bataiatu zen/Kristo Erredentorea,/Kristo Erredentorearekin/*guztien Salbadorea*». Azkue ez zen gogoratzen Lakuntzako ala Arbizuko zen berriemailea.

12) Bere txikian 831.zban agertzen den Filomena Legazi Aezkoako Abaurregainen bilduriko *Birjina Arantzazukoan* egitura honen hiru esenplu aurkitzen ditugu:

(35 bis) A. Zavalak ez du kontutan izan egitura arkaiko hau balada honen «testu kritiko» edo aldaketa faktizioa ematean in ARANZAZU 1969, 129 eta hur. Bidenabar esan dezadan Euskal Herriatik atetiko ikertzaileek galduxa dutela tradiziozko kantak «berreraikitze» ohitura.

1. Birjina Arantzazukoa:
Semea egin duzu
Semea egin duzu eta
Semea daukazu,
Seme prezioso garen
oh! Ama zera zu:
zeruarekin lurra
zaureak dituzu.
2. Goiek zaureak tuzularik
bulux gorrian zu,
tori nere mantua
estal egin zazu,
Jesusek nai eztuela behti-
[menturik
eta ere gutiago fantasiarik,
zeruetara fan bear dugu,
Birjina María?
3. —Zertara zeruetara,
Birjina María?
—Ene Semea an dago eta
garen ikusitzera.
—Eztugu ezagutuko,
Birjina María.
- 4.—Ezagutuko dugu, bai,
Madalenea;
gurutzea soinegian dauka,
gurutze berdea,
gurutze berdearekin
oi! yake oria.
5. Orai guraxe badateke
oi! nere Semea.
—Gontarik eztiaketzut,
Birjina María;
gontan pasatu bear dut

pasionea,
pasionearekin eriotzea,
eriotzearekin mundu guzia.
6. Amen amen dela Jesus
guzien salbazalea,
zure izenean erranen dugu
gogo onez Ave María,
baita Pater Noster ere
Jauna dakigun balia
eta bertze munduan gloria.

13) 962.zb.ko Urdiainen bilduriko *Izotzetanen* 3.ahapaldian: «Etxe onetan sar dadiela *bakearekin osasuna/bakearekin osasuna, onarekin ondasuna*». Cf. Lekunberrin (Larraunen) bilduriko honen aldaera den 989.zbkoan ere.

14) Gatzagan bildutako *Urdai Larderon* (990.zban): «Urdai lardero,/urdai lardero,/urdaia jan/da garbaia gero,/piperrarekin *espezia*/Bartzelonatik etorria; etxeko Jaunak emoten badosku koplaturteko lizentzia».

15) «Lagunak lagun kanta dezagun/Kristoren eriotzia,/gurutze santu altuan dago/Aita Eternoaren Semia,/aren oñian baju-bajuan/beraren Ama Santia,/beraren *Ama Santiarekin/Maria Magdalena* in Zavala «Lagunak lagun kanta dezagun» ARANZAZU 1969 161 eta hur.

2) «TO-GEN» BIZKAIERA ETA GIPUZKERA ZAHARREAN

Mendebal aldeko euskaldunok ekialdekoen testuekin eta hizkerarekin —beranduago bigarren honekin— topo egiten dugunean arraroenatarik egin ohi zaiguna, aditza, hiztegia eta deklinabide kasuren batez landa zera da, eguzki aldeko euskaldunek duten infinitibozko objektu zuzena genibatzeko ohitura. Hori besterik ez da TO-GEN laburdurenpean ezkututzen dena. Honela bizkaitar eta gipuzkoarrok «borreruak urkatzera (urkatzen) ausartu ziren» esan ohi duguna besteek «borreruen urkatzera ausartu ziren» egiten dute.

Egun, esan bezala, egitura hau bi euskalkiotako hiztunei arrotz gertatu arren badira gure artean ere inoiz ezagutu izan direla frogatzeko adinbat lekuko (36). Hara hemen bildu dudana sorta:

1) «Arrasateko erreketan»: Argui yçarrac vrten dau/Çeruan goyan ostançean; /Bergararroc asi dira/Trajioe baten asmaçean, /Euroen artean dioela: /Erre deçagun Mondragoe. (20-25.lerroak in TAV 83.or); gudua 1448an gertatu zen, eta kanta ere ez bide da askozaz beranduagoa.

2) RS 1596 [499]: Guiçon vicia *bereen ezcatudoa*=«Hombre biuo suele demandar lo que es suyo».

3) XVI.mendeko «miserere» anonimoan: DOMINE LABIA MEA APERIES/Irekiko dezu ene aoa/alaba zaizadan, Jaun zerukoa; /zure alabanzaen beti esaten/egongo naiz zein andiak diraden.

4) Tolosako 1619ko bertsoetan. «Estu egongo aiz oen glosacen; /Ançarac vaceaquic deadarr eguiten; /Salamancaço çuloan egondu inçan icasten; /Hicaragoa aiz oen egu<i>ten». (TAV 127-128. or., 37-40. lerroak).

5) Martin de Yturberen «Quartetac gure principe iaunaren D. Phelipe Prospero gaoice dichosoan» (1647): Goaçea Mairu errira/ *Mairuen zaticen*/mendi Adlateraño/guztia errecen».

(36) Hemen ez dugu nafarrerazko exenplurik bildu aski ezagunak direlakotan (nahiz eta Jeffrey Heath-ek «Spanish-French border'rean jarri fenomeno honen mugaketa bere «Genitivization in Northern Basque Complement Clauses»en, ikus ASJU 1972 47-48.or.); ikus bedi esate baterako Berianen *Tratadoan* (Hordagoko facsimila) 17, 27, 41, 42, 45, 57, 58, 69, 71, 90, 95, 108, 111, 125, 126 eta Elizalderen 3, 6, 11, 12, 13, 19, 24, 55, 70, 77, 84, 86, 89, 95 orriak. Badirudi lehen euskalki guztietarako mementuren batetan erregela optatiboa zenak bi aterabide izan dituela: 1) erregela beharrezko bihurtu zenbait dialektotan; 2) ezabatu eta desagertu besteetan (Mitzelenak hitzez egin oharra).

6) Kapanagaren dotrinan (1656): —arean etorricoda *ilaen eta viçien juzgaetara*» [6], —«P. Zeen esquezara, esaten dozunean santificadu bidi çure içena» (36 2tan eta 38), —«P. Zegati esqueetan ezçachacoz *egungo oguien baxen?*» [37], —«R. Yru gauçataraco graçiaac emayteco, satisfaçietaco, eta *ondasuneen esqueetaco*» [56], —«R. Gloriaco esperanza eduguitea, eta *aen alcanzetaco remedioena*» [77], —«Christiñauac negareguingodau cizpuru andiagaz, eta biocerean bere pecatuac gaiti, eta iaungoicoari *misericordien escatucoiaco*» [151], «baea antes eroan naguiçu ceure vistara, eta *gloria celestiaien goçetan* ceure misericordiagatic. Amen» [155].

7) Otxoaren *Doctrina Christianan* (1713): «Orregatic, bada, proximoari bere fama restituitceco, ez da bear escatu barcacioric. Honra restituitceco, da solamente *barcacioaren* escatcea; baña ez da cer escatu, fama restituidu bear danean» [171].

8) Barrutiaren *Acto para la Nochebuena* (1759 baino lehen): Eskatu zakio doa *askoren* [405].

9) Olaetxearen dotrinan (1763): «Ce frutu atera beardogu leçiño onetatic? Lelengo... Bigarrena, *parcaciñoaen escatu*, izan ezgarealaco orañ guiño beraganaco fielac» [42], —«Cer eguin bearda Comulgau ezquero?... 3. Irugarrena, fabore, ta *meseden escatu*» [142].

10) Basterrechearen *Jesu-Christo Gure Jaunaren Passioa, Euscarazco Versoetan* (1777): 49. «Bidaltcen ditu Amac beguiac/*Se-mearen icustera*;/Bañan biotzac sufritu ecin ta/Biurtcen dirade atcera:/Datoz argatic/Beguietatic/Biotzac itz egiitera».

11) Arantzazuko Artxibuko bilantziko anonimo batetan (1783): «Cer diozu, ah Choroa?/Aurchoac ez du nai/*Iñoren ecusi*/Galaz apaindu ezic» (37).

(37) Argitaratua in J. A. Lakarra, «XVIII.mendeko zenbait bilantziko berri» ASJU 1982 93.or eta hur. Lan horretan argitara nuen (ikus 84-87.or.) Oruñaren 1772ko beste bilantziko bat zeinen «euskaritxo» *Aurcho baten ycustera*/Utziric bada Ceruac... bait da. Ez dugu testuan eman Jon Bagüesen *Catálogo del Antiguo Archivo Musical del Santuario de Aranzazun* ezer gutxi eriden bait daiteke bere biziiaz (ikus 60.or.) eta hari buruzko xehetasunak beharko lirатеke bere hizkuntzaz erabakitzeke. Zerrenda horri erants dakioke halaber Oaraveytiaren *Aurraren vada consolatze*co eta 2. Lau Arzay pobre etorridira,/Señaren *alabatzera*,/Señaren *alabatzera*, eta/*Amaren honrratucera* (ahapaldi honen egiturak ozenki salatzen du bere etorki herritarra) vide *Villancicos/en basquence... en este año de mil setecientos y cinquenta i cinco* orain in A. Irigoien «Bilbo eta euskara» EUSKARA XXII 394-395.or.

Nire ASJUko argitalpenean honako erratok aurkitu ditut: 84.or. 5.ler. *Ay au aur zoragarria*, 85-19 *Aurcho*, ibi-25 *beteac*, 86-20 *guztiz*, 94-12 *iltcen*, 102-21 *aguertuten*, 104-7 *Jaungoicozco*, ibi-8 *Erreguina*, 108-2 *berria*.

AHOZKO LITERATURAN (MARIJESIAK):

1)

11.Ortixik gora niñoianian
ospitteletxu zar baten: (*bis*)
topadu neban aitte San Jose
astotxu baten txalmatzen.
Da bai, etc.
(Olaeta, in EUSKO FOLKLORE
1922, 82-92 or.)

2)

XXIV

S. Urrun Orientiak,
Ixarren argira,
Magoak dira mogidu
Kristo'ren ikustera.
C. Maria, etc.
(Larrabetzu, ibi 61-69. or.)

3)

8.Portale sar bat dago
Belenen acabuan
lecuen igaro eta
goienengo acabuan
Maria Jose Jose Maria
(Forua-Urdubaiko koaderno-
[koak])

4)

25.Urrun Orientiac
Isarraren arguira
Magoac dira moguidu
Cristoren icustera.
Maria Jose, Jose Maria.
(loc. cit. in (3))

5)

74.Ortixik gora niñoyela,
Ospiteletxu sar baten
Aita San Josepe topadu neban
Astotxuaren txalmatzen
Bai, Belen'en etab.
(Gernikakoak Garratzak argita-
[ratuak] (38))

(38) Mitxelenak (TAV 144) biltzen dituen sujetozko genitiboei erantsi bekizkie De la Quadra, *Doctrina 16 pecatuben estalduric eta 106 diabruben imponidubac XVII. mendearen bukaerako gorago aipatu bertsoetako Marquinaco erreguearen/len deite beartu/ce ez ango tratuaren gu*, eta «Nobleza guztiaren aniz estimatua» (*Bretañako kantan*).

3) A PERTSONA IZENETAN

A. Omaetxebarria, Manuel Lekuona, Isaak Lopez Mendizabal eta K. Mitxelena (39) aritu izan ziren 1955 eta 1960 arteko zenbait lanetan arazo honetaz; lehendabiziko biek zenbait exenplu aipatu zituzten: Omaetxebarriak XVI.mendearen hasierako Hirugarren Ordenako profesia formulatu eta Lekuonak Santa Klararen kanta batetan eta Lasarten «Aita San Frantziskuaren Aitaguriak» formulatu. Isaak Lopezek Basterretxearen 1777ko edizioaren portadan ere aipatu zuen beste agerraldi bat (40). K. Mitxelena izan da —A horren etorki ditekenea (artikulua), hedadura (Bizkaia eta Gipuzkoa) eta agerraldirik gehien (Oñatiko eskuizkribua, Azkue zaharraren poesia baten titulua, Betolaza, Kapanaga eta Zubia) erakutsi dituen.

Gu hemen exenplu berri batzu aurkeztera mugatuko gara, Mitxelenarekin uste bait dugu ezen «una búsqueda a fondo aumentaría considerablemente la lista, según toda probabilidad».

Olaetxearen dotrinan (1763): Jesus (4,22), Jesus (22,141 2tan, 167), Yesus (167) baina *Jesusaen* (27), *Jesús aen* (53), *Jesusa en* (110). Bai hemen eta bai beste testuetan —A gabeko formei buruz kontutuan hartu behar da usu gaztelarazko forma eta klitxeen eraginari zor zaizkiola; adibidez ez dut xx *Amen Jesusa* edota zure xx *frutua Jesusarik* aurkitu.

Barrutiak *Jesusa* (74, 107, 160), *Jesusen* (373), *Jesussa* (485), *Jesus* (482).

De la Quadraren *Doctrina Christinaubaren* (1784): *San Fraiscuban* (portadan), *Jesusa* (120); autore honek bestetan aipaturik ikusten ez dudana *Jesu Christoaren* (2,12, 117), *Jesu Christoarena* (21),

(39) Ikus erreferentziak in Luis Mitxelena «Sobre —A en nombres vascos de personas», EUSKERA 1959 5.or. eta hur.

(40) Ez da liburuxka horren barnean beste agerraldirik, Mitxelena konturatu (op. cit., 5.oharrean) legez; ziur asko testuaren historiaren —berbizkaieratzearen— eraginez, suposatzea bait da ezagutzen ez dugun bizkaierazko orijinalean erabat jokatu zuela. Dena den, beste testuetan ere halako hertsipen eta mugaketak antzeman daitezke; erdarazko formulatzat sentitzen bide ziren perpausak esate baterako ez bait ditut eriden ahal izan. Vide aurrerago.

Jesuxptoaren (65) dakartza. Idazle beraren *Exercicio Santoan* (1784) *Jesuxptoaren* (2, 20, 41, 61ean 2tan, 64, 66, 78 eta 100)

Añibarroren *Escu Liburuan Jesusaren* (112 eta 166) eta *Jesusen* (169). Bestalde, ez dakit markatu izan diren *Euscal Errijetacon Satanasac* (126) eta *Satanasaren* (86); duda gabe Mitxelenaren teoriaren alde datoz.

Ahozko literaturari dagokionez, Lekuonaren zerrendari erants bezikzio:

- 1) Altsasun bildutako Azkueren *Cancionero*ko 956.zbko: Josepe ta Maria/beren *Jesusakin*.
- 2) Gartzainen bildutako «*Jesusa jaio eta/amori bakarrik,/sua- ren egiteko, etzeukan egurrik*» in op. cit. 1078. or.
- 3) Azkueren liburu horretatik at A. Lizarralde Bermeon 1935 edo 36an bildu *Jesusen Mezan* (bilduma argitaragabeko 119.or) Aita San *Prantziskue/organua* jotzen.
- 4) *Marijesietan*: «Jose eta Maria/euren *Jesusarequin/duas Belenera/cumpletan leguiaquin*» in Garratza *Canta berriac Gabonera-cuac* (Gernika, u.g. baina mende hasierakoa) 58.ahapaldian. Berdin in EUSKO FOLKLORE 1933: «Korraletako ardiak bere/*Yantzan ebizan orduan,/Gure Jesusa Salbadoria/Jayo dalako munduan*» in E. F. 1933 72. ahapaldian.
- 5) Garrantzitsua da, Azkuek Goizuetan bildutako 721 zbkoari jarri oharra: «Se canta en familia o en piadosas tertulias después de la canción *Eriotza on bat*. Me cantaron *Jesusa ona*, que por evitar ridiculo se ha reducido a *Jesus ona*. *Jesusa* por *Jesus* figura por lo menos en otras dos canciones de esta colección; en dos villancicos: *Aingeruak datoz soiñú ta dantzán/alabatzera Jesusa y Aingeruak esan du or goian basoan/Jesusa jaio dala bart gure auzoan*. Más todavía que con el santo nombre de Jesús, se valían vascos antiguos del artículo para designar el de su fervorosísimo imitador el *poverello* de Asís, *San Frantziskua*, decían, y muchísimos aún siguen diciéndolo así».

4) ERLOJU = «OREN»

Dakidanez Ibon Sarasola izan da lehena *erlojurentzat* «reloj, montre»ren gaineko bigarren esannahi bat markatzen bere dotoregoko tesian:

«2) hora.

—erloju. Erloxu laurenez. Por un cuarto de hora. CAP[ANAGA] 128» (41).

Badira, gutxi izan arren, esannahi berarekin hitz hori agertzen den beste zenbait esenplu.

Lehenengoa Kapanagarena baino 3 urte zaharrago den Mikoletaren *Modo breve para aprender la lengua vizcainako* hiztegian (0 letran):

«hora, parte del día... herlojua (*lo mismo reloj*)» (42).

Bere elkarrizketa interesgarrietan «oren» esateko ez du behin ere *erloju* erabiltzen, ordea:

12.fol D. P.—Se ordu da? = «D. P.—Qué hora es?».

13.fol D.J.—Sapore ona dauque ta ydaray tendodan obeada di-reala aen Xateco presta, se edoseyn ordutan ydorodays guisonac-guisadoric = D. J. «Muy bien me saben y lo que yo hallo es ser comida tan acozida que á cualquiera hora que el hombre la quiera la hallara guisada».

(41) In *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca*, Bartzelonako Unibertsitatean 1980an aurkeztua eta aurki argitaratuko dena. Aipamena 246.orrian egileak emandako orijinalaren kopian.

(42) Sarasolak aipatu lanean Mikoletaren elkarrizketa eta poesiak sartzten ditu baina ez hiztegia lexikografian *thesaurusak* testu hiztegiak izan ohi bait dira; ongi bereizi behar dira hitz baten agerraldiak eta hitz horren aipamenak edo desbribapenak eta arau hau aurreiritziren bat —etimologia gehienbat— dela kausa idazlearen lekukotasuna faltsua ez dela jakin arren ere mantentzekoa da. K. Mitxelenak markatu bezala («El texto de *Peru Abarka* in ASJU 1978-79, 11-12.or.) Mogelek —eta bestek— proposatu etimologiak oinarritzeko asmatu «aldaerek» ez lukete inoiz hiztegiatan lekurik aurkitu behar.

13.fol D.J.—Orelan esanguredau Emastea da la ona beauric dagoan orduan = D.J.—«De suerte que V. quiere decir que la muger entonces es buena cuando está muerta».

Honen arrazoiak bikoitzak izan daitezke ene aburuz: alde bate-tik *erloju* = «oren» egia ez izatea bere hizkerako usadioan eta Miko-letak beste nonbaiten (ekialderago?) horrela erabiltzen zela jakitea; bestetik jadanik bere usadioan arkaismoa izatea, guraso eta arba-soek erabiltzen zutela jakitea baina berak usadio hori gorde gabe.

Ezagutzen ditudan hurrengo exenpluak ia mende eta erdi be-randuagokoak dira (43), oraindik argitaragabe dauden fray Nicolás Manuel de la Quadraren bi testuotakoak:

1) *Jesus, Maria, Josef./Doctrina Cristinau/barena, Eusqueraz apa/induba, alic claru, eta ondoen, Gas/te, nai Zarren probechura-co./Bermeoco San Fraiscuban, fr./Nicolas Man. 1 de la Quadra/ Vrte 1784.*

51.orrian «I. Lizenciaric eztaguan Jai eta Domequetan, *Erloju* batean biar eguitea lizenzia bago pecatu da?».

2) EXERCICIO SAN-/to de ayudar à bien morir,/compuesto, y sacado de A.A./ que aquí se citan, por/Fr. Nicolas Manuel de la Quadra/Montaño y Villa-Lon.

—50.orrian «Noiz Jaun, eta Jaube neuria icusico dot zeure ederta-sun acabu bacoa, ceinec Anguerubat da Ceruco Santu, santa gustijac eguiten dituban doatzubac? Noiz Jauna elducoda eguna edo *erloju* dichas, da atzeguines betia, zeinatan sartuconazan ceure Eche ondasun da contentus betian, egoteco bertan Zeu alabetan, da be-deincatuten eternidade batean?».

—ibi.87.orrian: «Jesus, Jesus amorosa, cruzean esseguric tro-mentu da agonija mortaletan inguiraturic, egonsinian iru *erlojubac* gaitic; eucazu nigaz misericordija».

Azken agerraldia ahozko literaturatik dator oraingoan ere, *Marijesietarik* (44) hain zuzen:

(43) Baina vide 44.oharra.

(44) Kanta hauen etorkiaz ikus lan honen sarreran.

12.Jesus dibiño ¡gauaren otza!
 jauzten da liñetazije: (*bis*)
Erloju bijen onela bada
 il de ganadu guztije.
 Da bai, etc.
 (Olaetan bildua, EUSKO FOL-
 KLORE 1922 89-92 or. argitara-
 tua).

73.Jesús dibino gaubaren otza
 jausden iñetasise
erloju bisen erdisan onelan ba-
 [du
 ilda ganadu gustise.
 («Garratza»k mende hasieran
 Gaubeka argitaldarian atera
 koadernotxotik).

73.Jesús dibiño! Gabaren otza!
 Jausten da iñetasije;
Erleju bijen onelan ba-da,
 Il da ganadu gustije.
 Bai, Belen'en etab.
 (Gernikan Manuel Lekuonak
 bildu eta EUSKO FOLKLORE
 1933an argitaratua). (45).

(45) Fenomeno honen kronologiarako kontutan har bedi kantok *gutxienez* ia hiru mende dituztela eta ez dudala 1784 geroztiko esenplurik bildu ahal izan, oraingoz bederen. P. S. Orain 1.ko ataleko (k) exenplua ez zait lehen bezain argia iruditzen; aldiz «Bada ni ere / *neure icusiric* / egon naiz ecin sinisturic» (*Gavon-Sariac* 9) erantsiko nuke 2.ean. BAP 1955, 113-115 orrietan bada Mitxelenaren «Franziskua, Peria, Iesusa» ohar bat ere non aurki bait daitezke bere 1959ko lanak ukitzen dituen punduen laburpen bat. [Erantsi 1.ko atalean «Baña Virgiñac zor cion bere semeari... *ceruarequin lurraren aguintaria*, ta erreguiña, ta beste gucien gañean Jaungoico baten ama izatea» (Azkoitin 1737an emandako sermoi izengabe baten 6.orrian) eta Malleatarren *Malleagas forua gaitic* (T.A.V. 170). Isastik da Karren, «Con la malla por el fuero» baino azalpen hobea bait deritzot].

BIBLIOGRAFIA

AGUIRRE, vide URQUIJO.

AKESOLO, L. de, «Amaseigarren Mendeko euskerazko Miserere bat» in OLERTI 1982.

AÑIBARRO, P. A., *Escu-liburua*, Tolosa 1802. Hordagoren 1978ko facsimila erabili dut.

——, *Voces Bascongadas*. Luis Villasanteren hitzaurrea eta edizioa, Bilbo 1963.

ARANA, P. José Ignacio de, «Endechas reales o sextinas bascongadas a la muerte de la reina Amalia (Lima 1761)» in EUSKAL-ERRIA, 1883. Vide Lohman Villena.

——, «Curiosidades bascongadas. Salamanca 1746. Endechas reales en basquence, con la circunstancia de haberlas compuesto un poeta castellano de nación, en alabanza del Rey Phelipe, y obsequio al mismo tiempo de la lengua bascongada» in EUSKAL-ERRIA 1885.

ARANA MARTIJA, J. A., «Marijesiak» in DANTZARIAK 1979.

——, «Gabon Canta de Guernica de 1757» in EUSKERA 1976, 89 eta hur.

——, «Euskara dakarren XVII.mendeko liburu bat Mexicon» in EUSKERA 1979, 759 eta hur.

AREJITA, A., «Domingo Egiari gorazarre kantua» in Euskeraren Iker Atalak 2, 1983.

AZKUE, R. M.^a de, *Cancionero Popular Vasco*², Bilbo 1968.

——, «Evolución de la lengua vasca» in EUSKERA 1935, 57-120.or.

——, *Morfología Vasca*², Bilbo 1969.

BARRUTIA, vide LAKARRA *et alii*.

BASTERRECHEA, A., *Jesu-Christo gure Jaunaren Passioa, euscarazco versoetan*. 1777ko edizioaren facsimila in RIEV XXII (1931), 221 eta hur.

BETOLAZA, vide MITXELENA.

FR. BARTOLOME SANTA TERESA, *Euscal-errijetaco olgüeta ta dantzeen neurricko gatzozpindüba*, Iruñean 1816an. Hordagoren facsimila 1978.

CLARE, L., «Una poesía vasca compuesta con ocasión del nacimiento del Príncipe D. Felipe» in FLV 1974.

DE LA QUADRA, Fr. Nicolás M., *Exercicio Santo de ayudar à bien morir, compuesto, y sacado de A.A. que aquí se citan, por...*, 1784ko eskuizkribua.

——, *Doctrina Christianaubarena*, 1784ko eskuizkribua.

EUSKO FOLKLORE. 1922 eta 1933ko kanta bildumak.

GANDARA, S. Antonio de la, ikus ARANA, LAKARRA eta TELLECHEA-IDIGORAS.

- IRIGOIEN, A., «Bilbo eta euskara» in EUSKERA XXII (1977).
- IZTUETA, J. I. de, *Guipuzcoaco condaira*, 1847. Facsimila Bilbo 1975.
- , *Guipuzcoaco dantzac*, 1824, berrargitalpena, Bilbo 1968.
- , *Inéditos*, Jose Garmendiaren edizioa, Bilbo 1968.
- KAPANAGA, *Exposición breue de la doctrina christiana*, 1656. Dogsonen ediziotik aipatua.
- LAKARRA, J. A., «XVIII.mendeko zenbait bilantziko berri» in ASJU XVI (1982) 71-113.
- , *et alii, Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz 1983.
- , Koldo Biguri eta Blanka Urgell, *Euskal Baladak: Antologia eta Azterketa* (2 lib.), Hordago, Donostia 1983.
- LARIZ, F. X. de, *Cristau dotrinaren esplicacioa... Explicación de la doctrina cristiana...*, Madrid 1757 (baina soilik 1773ko 2. argitalpena ezagutzen da eta handik aipatzen dut).
- LARRAMENDI, M. de, *Diccionario Trilingüe*, 1745.
- LEZAMIZ, J. de, vide ARANA.
- LIZARRALDE, A., Kanta bilduma argitaragabea, Zarautz.
- LOHMANN, G., «Poesías Vasas en Lima en el siglo XVIII» in BAP 1956, 417-422.or.
- MICOLETA, R., *Modo breve para aprender la lengua vizcayna* 1653an egina. Revista de Ciencias Históricas, 1881.
- MITXELENA, L., «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII» in BAP 1954, 85-95.or.
- , «La Doctrina de Betolaza (1596)» in BAP 1955, 83-100.or.
- , «Sobre —A en nombres vascos de persona» in EUSKERA IV (1959).
- , *Textos Arcaicos Vascos*, Madrila 1964. Ikus Omaechevarria.
- , «Descubrimiento y redescubrimiento en textos vascos» in FLV VIII (1971), 149-169.or.
- , *Fonética Histórica Vasca*², Donostia 1977.
- , «Euskal hizkera eta euskal neurkera» in EUSKERA XXII (1977) 721-733.or.
- , «El texto de *Peru Abarka*» in ASJU 1978-9.
- , *Eta Agud*, Manuel Landuchioren *Dictionarium Linguae Cantabrigae* (1562)-ren edizioa, Donostia 1958. Hitzaurrea Mitxelenarena da. Vide Zumarraga eta Urquijori egin hitzaurrea.
- MOGEL, J. A., *Peru Abarka*. Azkueren edizioaren berrargitalpena Bilbon 1978an eta lehendabizikoaren facsimila Gerediagak 1981an.
- MUGICA, S., «El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa» in RIEV 1907, batez ere 731-733 orrietan datozen *Ordenanza Municipalac Eusqueras elecinetaracotz* (1754-58 artean eginak).

- MURUGARREN, L., «Un texto arcaico vasco más» in BAP 1980, 411 eta hur.
- OCHOA DE ARIN, *Doctrina Christiana*, 1713.
- OLAECHEA, B., *Dotrina Cristiana*, Vitoria 1763.
- OMAECHEVARRIA, Fr. I., Mitxelenaren TAVen erreseina in BAP 1964, 335-343.or.
- OTAZU, A., «El Cantar de Bretaña (Un poema inédito de fines del siglo XV en lengua vasca)» in FLV, XIX (1975), 43-70or.
- REFRANES Y SENTENCIAS DE 1596, facsimila Bilbon 1975 Irigoien hitzaurrearekin. Vide Urquijo.
- SARASOLA, I., *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca*, tesi argitaragabea, Barcelona 1980.
- SATRUSTEGI, J. M., «Tres cartas vascas del año 1622» in FLV XXXI (1979), 59-70.or.
- TELLECHEA, J. I. eta LECUONA, M., «Gabon-kantak» de Guernica (1764) in BAP 1966, 158 eta hur.
- URKIZU, D. L., *Liburu Virginia Santissimien Errosario Santuena*, Durango 1737.
- URQUIJO, J. de, *Refranero Vasco. Los Refranes y Sentencias de 1596* (2 lib.), Donostia 1964. RIEVen argitaratu eta 394ak komentatu zuen bilduma osoa. Argitalpen horretan soilik lehendabiziko bildura dira.
- , «Un catecismo vascongado de 1759» in *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée* 1905, 249-272 eta 1906, 45-67, 102-120 eta 164-176.
- VINSON, J., *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*,² Anthropological Publications, Oosterhout, Pays-Bas 1970.
- VIVA JESUS, vide MITXELENA.
- ZAVALA, A. de, «Aguztuaren amabostgarren... (El Romance de la romería del cautivo)» in ARANZAZU 1969, 106-107.or.
- , «Arantzazu'ra egin dut promes... (El romance de los romeros de Aránzazu)» in ARANZAZU 1969, 129-131.or.
- , «Lagunak lagun kanta dezagun (El Calvario de las vigilijs nocturnas)» in ARANZAZU 1969, 161-163.or.
- ZUBIA, N. de vide ARANA.
- ZUBIAUR, J. R. eta ARZAMENDI, J., «El léxico vasco de los refranes de Garibay» (Errefrauak ere argitaratzen dira) in ASJU (1976), 47-144.or.